

Obserwacja psychiatryczna w świetle zasady domniemania niewinności

ANNA MARTA TĘCZA

Katedra Postępowania Karnego

Wydział Prawa, Administracji i Ekonomii Uniwersytetu Wrocławskiego

Celem niniejszego artykułu jest analiza gwarancji procesowych domniemania niewinności oskarżonego, w związku ze skierowaniem go do zakładu leczniczego na obserwację. Należałoby podjąć próbę zastanowienia się nad właściwym stosowaniem instytucji z art. 203 k.p.k. oraz zabezpieczeniem skutków związanych z możliwością umieszczenia oskarżonego w zamkniętym zakładzie na obserwacji.

Zgodnie z art. 203 § 1 k.p.k. w razie zgłoszenia przez biegłych takiej konieczności, badanie psychiatryczne może być połączone z obserwacją w zakładzie leczniczym (według § 5 powołanego przepisu może być to zakład odwykowy lub psychiatryczny). Uprawnienie do złożenia wniosku o przeprowadzenie obserwacji psychiatrycznej przysługuje tylko biegłym lekarzom psychiatrom¹. Niedopuszczalne jest zatem umieszczenie oskarżonego na obserwacji psychiatrycznej przez sąd z urzędu². Natomiast biegli zgłaszają potrzebę umieszczenia oskarżonego na ob-

¹ Wyrok SN z dnia 15.03.1978 r., V KR 31/78, OSNKW 1978/11/134.

² Wyrok SN z dnia 14.12.1973 r., III KR 309/73, OSNKW 1974/4/72; wyr. SN z dnia 10.02.1980 r., I KR 37/79, OSNPG 1980/8–9/111; wyr. SN z dnia 13.12.1985 r., I KZ 231/85, OSNKW 1986/9–10/82; wyr. SN z dnia 7.02.1986 r., IV KR 15/86, OSNPG 1986/11/150; wyr. SN z dnia 25.07.1996 r., V KRN 47/96, OSPriP 1997/3/11.

serwacji w sytuacji, kiedy nie są w stanie po badaniu ambulatoryjnym wydać opinii dotyczącej stanu jego zdrowia psychicznego. W myśl art. 203 § 3 k.p.k. obserwacja nie powinna trwać dłużej niż 6 tygodni, jednak na wniosek zakładu, w którym jest umieszczony oskarżony, termin ten może być przedłużany na czas niezbędny do ukończenia wydania opinii. Biegli są obowiązani niezwłocznie zawiadomić sąd o zakończeniu obserwacji. Na postanowienie w przedmiocie umieszczenia oskarżonego na obserwacji psychiatrycznej oraz w przedmiocie jej przedłużenia przysługuje zażalenie (art. 203 § 4 k.p.k.).

Wyrokiem z dnia 10.07.2007 r., SK 50/06³ Trybunał Konstytucyjny orzekł o niezgodności art. 203 § 1, § 2 i § 3 k.p.k. z art. 41 ust. 1 w zw. z art. 30, art. 30 ust. 3 i art. 2 Konstytucji. Zdaniem Trybunału brak przesłanek pozwalających na umieszczenie w zamkniętym zakładzie psychiatrycznym, jak i brak określenia ścisłego terminu trwania obserwacji, są niezgodne z cytowanymi przepisami konstytucji stanowiącymi o prawie każdego obywatela do nietykalności i wolności osobistej, prawie do godności oraz możliwości ograniczenia tych praw, tylko w razie konieczności oraz wyłącznie dla dobra oraz porządku w demokratycznym państwie. W uzasadnieniu wyroku Trybunał zważył, iż sama instytucja z art. 203 k.p.k. powinna mieć charakter ostateczny i że stosowanie jej powinno być oparte wyłącznie na ściśle określonych przez ustawodawcę przesłankach. Z uwagi na zakres skargi, Trybunał nie kontrolował jednak konstytucyjności przepisu 203 k.p.k. przez pryzmat zasady domniemania niewinności.

Zważyć więc należy, że zasada domniemania niewinności została uregulowana w Konstytucji RP w art. 42 ust. 3. Stosownie do cytowanego przepisu każdego uważa się za niewinnego, dopóki jego wina nie zostanie stwierdzona prawomocnym wyrokiem sądu. Podobną regulację zawiera również k.p.k. w art. 5, stosownie do którego oskarżonego uważa się za niewinnego, dopóki wina jego nie zostanie udowodniona i stwierdzona prawomocnym wyrokiem. Zasada domniemania niewinności ma gwarantować osobom, którym został przedstawiony zarzut popełnienia przestępstwa, że aż do prawomocnego wyroku będą traktowane jak osoby niewinne⁴. Zasada domniemania niewinności ma stanowić

³ Wyrok TK z dnia 10.07.2007 r., SK 50/06, OTK-A 2007/7/75.

⁴ Zob. *Konstytucje Rzeczypospolitej oraz komentarz do Konstytucji RP z 1997 r.* pod red. J. Bocia, Wrocław 1998, s. 84–87.

także gwarancję, że to na organie ścigania spoczywa cały ciężar dowodzenia⁵. Uzupełnieniem zasady domniemania niewinności jest zasada *in dubio pro reo*, określona w art. 5 § 2 k.p.k., wyrażająca dyrektywę rozstrzygania wszelkich wątpliwości na korzyść oskarżonego. Zasada domniemania niewinności gwarantuje również oskarżonemu, że może on być pozbawiony wolności tylko wtedy, gdy istnieją dostateczne dowody wskazujące na jego winę, choć nie jest ona jeszcze udowodniona⁶. Cytowana zasada wymaga również stosowania wobec oskarżonego tylko takich ograniczeń wolności i praw, które są konieczne do prowadzenia procesu. Jak trafnie ujęli to P. Hofmański, E. Sadzik i K. Zgryzek, jest to „ograniczenie karnoprocesowych ingerencji w sferę praw konstytucyjnych do niezbędnego minimum”⁷.

Zasada domniemania niewinności nie stanowi jednak przeszkody dla stosowania względem oskarżonego środków przymusu oraz innych instytucji procesowych, których skutkiem jest pozbawienie wolności. Dzieje się tak, ponieważ wolność osobista jednostki nie ma wymiaru absolutnego, o czym stanowi art. 41 ust. 1 konstytucji, który pozwala na jej ograniczenie lub pozbawienie, ale tylko na zasadach i w trybie określonym w ustawie. Art. 31 ust. 3 konstytucji wymienia sytuacje, w jakich może dojść do ograniczenia prawa do wolności. Zatem każde pozbawienie wolności powinno być traktowane jako *ultima ratio*. Dla przykładu przywołać należy tutaj art. 257 § 1 k.p.k., który stanowi, że tymczasowego aresztowania nie stosuje się, jeżeli inne środki zapobiegawcze są wystarczające dla zabezpieczenia prawidłowego toku postępowania karnego. Powołanie w tym miejscu regulacji dotyczącej tymczasowego aresztowania jest podyktowane tym, iż zarówno instytucja z art. 203 k.p.k., jak i tymczasowe aresztowanie wiążą się z pozbawieniem wolności oskarżonego, a więc wchodzą w sferę konstytucyjnej ochrony prawa do wolności każdego obywatela. Na powyższe zwrócił również uwagę TK w uzasadnieniu orzeczenia z dnia 10.07.2007 r., w którym Trybunał zważył, iż obserwacja psychiatryczna jest „często co najmniej tak dolegliwa dla oskarżonego jak tymczasowe aresztowanie. Mimo to art. 203 § 1 k.p.k. nie zobowiązuje sądu do weryfikowania

⁵ Zob. T. Grzegorzczuk, *Komentarz postępowania karnego*, Zakamycze 2003, s. 36–37.

⁶ M. Cieślak, *Polska procedura karna*, Warszawa 1971, s. 357.

⁷ P. Hofmański, E. Sadzik, K. Zgryzek, *Kodeks postępowania karnego. Komentarz*, t. I, Warszawa 2004, s. 43.

potrzeby jej stosowania pod kątem gwarancji procesowych oskarżonego”. Umieszczenie oskarżonego na obserwacji psychiatrycznej, powinno być tak jak w przypadku tymczasowego aresztowania stosowane tylko w sytuacji, kiedy nie ma możliwości w inny sposób ustalenia, jaki jest stan zdrowia psychicznego oskarżonego, a więc powinien być to środek stosowany w ostateczności. Należy jednak zauważyć, iż mimo podobieństwa pomiędzy tymczasowym aresztowaniem a instytucją z art. 203 k.p.k. ustawodawca różnie uregulował kwestię gwarancji procesowych oskarżonego wobec, którego stosowano w toku procesu karnego instytucje związane z pozbawieniem wolności.

Mając na uwadze powołane dyrektywy zasady domniemania niewinności należy stwierdzić, iż instytucja uregulowana w art. 203 k.p.k. powinna być tak uregulowana w k.p.k., aby miała charakter ostateczny. Również należałoby wyraźnie określić przesłanki stosowania omawianego środka dowodowego, tj. niemożność wydania opinii po badaniu ambulatoryjnym, uchylenie się oskarżonego od stawiania na badania i dodatkowo uniemożliwianie doprowadzenia go na nie oraz uprawdopodobnienie popełnienia przestępstwa przez oskarżonego. Wydaje się, że powinien być także wprowadzony zakaz stosowania umieszczenia w zamkniętym zakładzie psychiatrycznym w sytuacjach, w których zagrożałoby to życiu lub zdrowiu oskarżonego. Brak bowiem wyraźnie określonych przesłanek sprawia, iż w chwili obecnej bardzo łatwo można umieścić oskarżonego na obserwacji psychiatrycznej. *De lege ferenda* należałoby postulować również wprowadzenie przez ustawodawcę maksymalnego czasu trwania obserwacji psychiatrycznej oraz uregulowania kwestii szybkiego rozpatrywania zażalenia na zastosowanie bądź przedłużanie okresu umieszczenia w zamkniętym zakładzie.

Możliwość umieszczenia oskarżonego na obserwacji psychiatrycznej zasadnie została uregulowana w k.p.k. Instytucja ta ma znaczenie w przypadku, gdy w toku procesu karnego zachodzą wątpliwości, co do poczytalności oskarżonego. Zgodnie bowiem z art. 1 § 3 k.k. nie popełnienia przestępstwa ten, komu nie można przypisać winy w czasie popełnienia czynu. W takiej sytuacji podstawowe znaczenie ma ustalenie, czy sprawca w chwili popełnienia czynu był osobą poczytalną, czy też zachodzą przesłanki z art. 31 § 1 i 2 k.k. Dla poczynienia tych ustaleń należy, w myśl art. 202 § 1 k.p.k., powołać biegłych psychiatrów, którzy wyda-

dzą opinię w tej sprawie. Należy mieć jednak na uwadze, że nie zawsze biegli są w stanie wypowiedzieć się na temat stanu zdrowia psychicznego osoby badanej po jednorazowym przebadaniu jej. W takiej sytuacji biegli mogą widzieć konieczność poddania badanego obserwacji psychiatrycznej na podstawie art. 203 k.p.k. Zastanović się jednak należy nad sposobem, w jaki dokonuje się umieszczenia oskarżonego w zakładzie leczniczym na obserwacji. Biorąc pod uwagę fakt, iż w przypadku tymczasowego aresztowania ustawodawca uregulował wiele przesłanek formalnych i materialnych (pozytywnych i negatywnych) jego stosowania, nie może ująć uwadze, iż w przypadku instytucji z art. 203 k.p.k. mamy do czynienia tylko z jedną pozytywną przesłanką zawartą w § 1 powołanego przepisu, czyli zgłoszeniem przez biegłych psychiatrów konieczności umieszczenia oskarżonego w zakładzie leczniczym na obserwacji psychiatrycznej. Nie zabezpiecza to, zatem oskarżonego przed np. bezpodstawnym umieszczeniem go w zamkniętym zakładzie, a w skrajnym przypadku, przed szykaną ze strony biegłych, którzy postanowili umieścić oskarżonego w zakładzie psychiatrycznym czy też odwykowym na obserwacji. Natomiast sąd w przypadku złożenia przez biegłych wniosku w trybie art. 203 k.p.k. nie ma możliwości rozważania jego zasadności, ponieważ wymaga to wiadomości specjalnych, których organ procesowy nie posiada. Również o braku możliwości decydowania przez sąd o połączeniu badania psychiatrycznego oskarżonego z obserwacją w zakładzie leczniczym, przesądził ustawodawca, poprzez umieszczenie w przepisie sformułowania „sąd orzeka”. W tej sytuacji wydaje się, że należałoby wprowadzić wymóg sprawdzenia przez sąd, czy zachodzi prawdopodobieństwo popełnienia przez oskarżonego zarzucanego mu czynu. W świetle zasady domniemania niewinności ma to kapitalne znaczenie, gdyż taka regulacja dawałaby gwarancję, że w przypadku, gdy materiał dowodowy nie wskazuje na prawdopodobieństwo sprawstwa oskarżonego, to nie można byłoby stosować wobec niego instytucji z art. 203 k.p.k., a tym samym organ nie mógłby ingerować w jego konstytucyjne prawa. Natomiast dla lepszej weryfikacji wniosku biegłych dotyczącego skierowania oskarżonego na obserwację psychiatryczną, należałoby zastanović się nad wprowadzeniem wymogu uzasadniania przez biegłych swojej decyzji. Sąd miałby wtedy możliwość dokładnego zapoznania się i oceny wniosku biegłych pod kątem jego słuszności.

Przechodząc do gwarancji procesowych, jakie powinny istnieć w świetle zasady domniemania niewinności, w przypadku umieszczenia oskarżonego w zakładzie leczniczym na obserwacji należy wspomnieć, iż zgodnie z poglądem przyjętym w judykaturze⁸ wspomniane umieszczenie nie jest formą pozbawienia wolności, lecz czynnością procesową o charakterze dowodowym, związaną jednak z przymusowym pozbawieniem oskarżonego wolności, przez umieszczenie go w zamkniętym zakładzie psychiatrycznym. Należałoby zgodzić się z powyższym poglądem z uwagi na fakt, iż instytucja ta została zamieszczona w dziale V k.p.k. dotyczącym dowodów, a jej celem jest ustalenie stanu zdrowia psychicznego oskarżonego, która to kwestia ma podstawowe znaczenie dla ewentualnej odpowiedzialności karnej sprawcy czynu zabronionego.

Stosowanie jakichkolwiek instytucji w procesie karnym, związanych z pozbawieniem oskarżonego wolności jest zawsze ingerencją w jego prawa konstytucyjne do wolności, prywatności oraz swobody przemieszczania się. Dlatego ustanowiono standardy pozbawienia wolności, z których najważniejsze miejsce zajmuje zasada umiaru⁹, którą należałoby stosować również przy umieszczeniu oskarżonego w zamkniętym zakładzie na obserwacji psychiatrycznej. Zasada ta stanowi, że pozbawienie wolności może być stosowane tylko w sytuacji, kiedy jest to niezbędne i kiedy inne środki, mniej dolegliwe, będą w takiej sytuacji niewystarczające. Zasadę umiaru wyraża między innymi art. 257 § 1 k.p.k. dotyczący tymczasowego aresztowania, którego zgodnie z powołanym przepisem nie stosuje się, gdy wystarczające są inne środki zapobiegawcze. Założenie to jest konsekwencją obowiązywania w procesie karnym zasady domniemania niewinności, która chroni oskarżonych przed ingerencją w ich podstawowe prawa konstytucyjne. W przypadku instytucji z art. 203 k.p.k. nie przewidziano alternatywnie środków pozwalających na ustalenie stanu zdrowia psychicznego oskarżonego w sytuacji, gdy biegli psychiatrzy nie mogą wydać opinii po badaniu ambulatoryjnym. Jeżeli biegli stwierdzą, że zachodzi konieczność umieszczenia oskarżonego na obser-

⁸ Wyrok SA w Katowicach z dnia 16.05.2002 r., II Aka 114/02, Wokanda 2003/5/43.

⁹ Zob. S. Waltoś, *Proces karny*, Warszawa 2003, s. 411–412; K. Buchała, L. Kubicki, *Zasady odpowiedzialności karnej jako zagadnienie konstytucyjne. Konstytucyjne podstawy wymiaru sprawiedliwości w sprawach karnych*, Warszawa 1989, s. 63; K. Buchała, A. Zoll, *Prawo karne materialne*, Warszawa 1995, s. 45.

wacji psychiatrycznej, sąd ma obowiązek skierować go do zakładu leczniczego. Dlatego tak ważne, ze względu na zasadę domniemania niewinności, jest zastanowienie się nad wprowadzeniem regulacji wymagającej uprawdopodobnienie popełnienia przestępstwa przez oskarżonego, wobec którego sąd ma zamiar zastosować obserwację psychiatryczną.

Kolejną kwestią, którą należy poruszyć w zakresie wymogów zasady domniemania niewinności, jest termin, na jaki można umieścić, oskarżonego w zakładzie leczniczym. Brak regulacji określającej maksymalny czas trwania obserwacji psychiatrycznej sprawia, że oskarżony nie może uzyskać konkretnej odpowiedzi na jak długo zostanie umieszczony w zamkniętym zakładzie psychiatrycznym. Natomiast w świetle zasady domniemania niewinności zastosowanie każdej instytucji związanej z pozbawieniem oskarżonego wolności powinno być uzasadnione oraz powinien on zdawać sobie sprawę z sytuacji procesowej, w jakiej się znalazł. Należałoby, zatem rozważyć możliwość wprowadzenia regulacji dotyczącej maksymalnego czasu trwania pobytu oskarżonego w zakładzie leczniczym. Obecnie, zgodnie z art. 203 § 3 k.p.k. obserwacja psychiatryczna nie powinna trwać dłużej niż 6 tygodni, z możliwością przedłużenia powyższego terminu, jeżeli jest to niezbędne do ukończenia obserwacji. Możliwe jest więc wielokrotne przedłużanie pobytu oskarżonego na obserwacji psychiatrycznej w zakładzie leczniczym, jeżeli biegli nie będą w stanie wydać opinii. Obecnie w projekcie Ministerstwa Sprawiedliwości¹⁰, dotyczącym nowelizacji art. 203 k.p.k., określono, że czas prowadzenia badania psychiatrycznego oskarżonego połączonego z obserwacją w zakładzie leczniczym nie może przekroczyć 12 tygodni. Należy jednak zaznaczyć, iż w ustawie o ochronie zdrowia psychicznego dla określenia stanu zdrowia badanego wystarczy 10 dni bez możliwości przedłużania go, co wynika z art. 24 ust 2 ww. ustawy¹¹. W tej sytuacji stosowanie przepisów ustawy o ochronie zdrowia psychicznego wydawać się może trafniejsze, ponieważ powołana ustawa jest bardziej szczegółowa i przygotowana pod kątem danej specjalizacji. Również zawarty w niej termin obserwacji psychiatrycznej może wydać się rozsądniejszy wobec faktu, że obserwacja ma służyć tylko ustaleniu, jaki jest stan zdro-

¹⁰ Strona internetowa: <http://www.ms.gov.pl/st/st2.php>.

¹¹ Ustawa z dnia 19.08.1994 r. o ochronie zdrowia psychicznego, Dz.U. Nr 111, poz. 535 z późn. zm.

wia psychicznego oskarżonego, a nie jego leczeniu, które trwa czasami wiele lat. Jednak ogólnie należy przyjąć zasadę, że „termin obserwacji nie może być nadmiernie przewlekły”¹². Może to bowiem doprowadzić do postawienia zarzutu przewlekłości postępowania, zwłaszcza w sytuacji, kiedy sąd ma możliwość dyscyplinowania biegłych poprzez określanie terminu dostarczenia opinii (art. 194 pkt 3 k.p.k.) lub możliwość nałożenia kar porządkowych, jeżeli biegły uchyła się od wykonania czynności biegłego (art. 287 k.p.k.).

Warto w tym miejscu wspomnieć o godnej rozważenia propozycji A. Bodnara¹³, opowiadającego się za wprowadzeniem możliwości badania oskarżonego przez kilka dni, w specjalnie do tego przeznaczonych ośrodkach, gdzie dokonywano by badań zdrowia psychicznego oskarżonych za dnia, a w nocy zwalniano by ich do domu i tak przez kilka dni. Byłoby to zapewne korzystniejsze i mniej uciążliwe rozwiązanie dla oskarżonych oraz ich rodzin. Poza tym wizyty mogłyby być wtedy ustalane tylko na te dni, w których biegły wiedziałby, że ma możliwość przeprowadzenia badań. Jednakże powyższe rozwiązanie, polegające na wyłącznie dziennym badaniu oskarżonego, nie może całkowicie wykluczyć możliwości umieszczenia go w zamkniętym zakładzie psychiatrycznym. Może się przecież zdarzyć, że osoba, wobec której orzeczono skierowanie na badanie przez biegłych psychiatrów nie będzie chciała się im poddać, ani tym bardziej stawiać się na cykl takich badań. Dlatego powinna istnieć równocześnie możliwość umieszczenia w zakładzie leczniczym w sytuacji, kiedy oskarżony uchyła się od stawiania na badanie stanu jego zdrowia psychicznego i dodatkowo uniemożliwia doprowadzenie na nie. Również taka możliwość mogłaby istnieć w sytuacji, kiedy biegli psychiatrzy po kilkudniowym cyklu badań stwierdzą, że nie są w stanie nadal wydać opinii. Można by rozważyć także możliwość wprowadzenia regulacji, która umożliwiałaby umieszczenie oskarżonego w zakładzie leczniczym, jeżeli zagraża on własnemu życiu lub życiu innych osób. Ponadto w literaturze przedmiotu wyrażany jest pogląd¹⁴, iż

¹² P. Hofmański, E. Sadzik, K. Zgryzek, *op. cit.*, s. 879.

¹³ Zob. A. Bodnar, Materiały Konferencji Helsińskiej Fundacji Praw Człowieka nt. *Obserwacje psychiatryczne w postępowaniu karnym – co zrobić, żeby było lepiej?*, patrz: strona internetowa: <http://www.hfhrpol.waw.pl/precedens/images/stories/konferencja>.

¹⁴ Zob. M. Pietrzak, Materiały Konferencji Helsińskiej Fundacji Praw Człowieka...

należałoby wprowadzić możliwość umieszczenia w zakładzie leczniczym tylko sprawców przestępstw zagrożonych karą powyżej 2 lat pozbawiania wolności i tylko w sytuacji, jeżeli sąd prawdopodobnie nie orzeknie jej w zawieszeniu. Nie wydaje się to jednak słusznym rozwiązaniem, gdyż po pierwsze nie można dopuścić do ferowania wyroków i przesądzania winy, a poza tym podczas badania waży się kwestia zdrowia psychicznego oskarżonego, a więc może zająć przesłanka wyłączająca winę, a wtedy sąd nie może w ogóle wydać wyroku skazującego nawet, jeżeli przestępstwo jest zagrożone karami nieizolacyjnymi.

Przechodząc do kolejnego wymogu wypływającego z zasady domniemania niewinności, dotyczącego szybkiego rozpatrywania zażaleń na zastosowanie instytucji związanych z pozbawieniem oskarżonego wolności należy zauważyć, iż ustawodawca nie przewidział terminu do rozpoznania przez sąd zażalenia na umieszczenie oskarżonego w zakładzie leczniczym na obserwacji psychiatrycznej. Brak ww. regulacji sprawia, że oskarżony nie ma zapewnionej gwarancji szybkiego rozpatrzenia prawidłowości i słuszności decyzji o umieszczeniu go w zakładzie leczniczym, a zatem nie jest traktowany jak osoba niewinna. Dla porównania, zgodnie z art. 463 § 2 k.p.k. zażalenie na postanowienie w przedmiocie tymczasowego aresztowania oraz zabezpieczenia majątkowego powinno być przekazane do rozpoznania w ciągu 48 godzin. Natomiast sąd, jak wynika z art. 252 § 3 k.p.k., zażalenie na postanowienie w przedmiocie środka zapobiegawczego rozpoznaje niezwłocznie. *De lege ferenda* należałoby zastanowić się nad wprowadzeniem terminu 3 dni na rozpatrzenie zażalenia oskarżonego na umieszczenie go w zakładzie leczniczym na obserwacji psychiatrycznej. W świetle zasady domniemania niewinności taka regulacja stwarzałaby wystarczającą gwarancję procesową zapewniającą szybką sądową weryfikację zgłoszonej przez biegłych konieczności połączenia badania psychiatrycznego oskarżonego z obserwacją w zakładzie leczniczym.

Po omówieniu wymogów dotyczących instytucji z art. 203 k.p.k., a wypływających z zasady domniemania niewinności, należałoby poruszyć kwestie związane z przeszkodami lub też zakazami stosowania instytucji z art. 203 k.p.k. Warto w tym miejscu przytoczyć art. 259 § 1 pkt 1 i 2 k.p.k., który mówi, że jeżeli szczególne względy nie stoją temu na przeszkodzie, należy odstąpić od tymczasowego aresztowania,

zwłaszcza gdy pozbawienie oskarżonego wolności spowodowałoby dla jego życia czy zdrowia poważne niebezpieczeństwo lub gdy pociągnęłoby wyjątkowo ciężkie skutki dla oskarżonego albo jego najbliższej rodziny. Jak już wcześniej wspomniano, czynienie paraleli do tymczasowego aresztowania w niniejszym artykule nie jest przypadkowe, gdyż obserwacja psychiatryczna wiąże się bezsprzecznie z pozbawieniem oskarżonego wolności, a więc podobnie jak tymczasowe aresztowanie ogranicza prawo jednostki do wolności zagwarantowane przez konstytucję. Dlatego warto poczynić rozważania nad wprowadzeniem do k.p.k. regulacji, która zawierałaby negatywną przesłankę umieszczenia oskarżonego na obserwacji w trybie art. 203 k.p.k. na wzór art. 259 § 1 k.p.k.

Odnosnie do kolejnego wymogu wpływającego z zasady domniemania niewinności dotyczącego zapewnienia oskarżonemu gwarancji odszkodowawczych po prawomocnym wyroku uniewinniającym należy zważyć, iż umieszczenie oskarżonego na obserwacji psychiatrycznej nie daje mu możliwości ubiegania się, po wydaniu wyroku uniewinniającego, o odszkodowanie na podstawie przepisów k.p.k. określonych w art. 552–559. Możliwe jest natomiast dochodzenie odszkodowania na zasadach ogólnych określonych w k.p.c. Zważyć jednak należy, iż przepisy k.p.k. mają charakter przede wszystkim gwarancyjny, co w dużej mierze ułatwia osobie uniewinnionej dochodzenie swoich roszczeń. Należałoby, zatem mając na uwadze zasadę domniemania niewinności, rozważyć możliwość wprowadzenia w rozdziale 58 k.p.k. możliwości dochodzenia odszkodowania również za niesłuszne umieszczenie oskarżonego na obserwacji psychiatrycznej w zakładzie leczniczym w trybie art. 203 k.p.k. Dzięki takiej regulacji wprowadzona zostałaby gwarancja odszkodowawcza dla osób uniewinnionych. Jednak mając na uwadze, że umieszczenie w zamkniętym zakładzie psychiatrycznym jest środkiem dowodowym stosowanym na wniosek biegłych, a zatem sąd nie ma możliwości skontrolowania zasadności wniosku, należałoby odpowiedzieć na pytanie, czy państwo powinno ponosić w wypadku uniewinnienia oskarżonego odpowiedzialność na zasadzie ryzyka, tak jak dzieje się to w przypadku tymczasowego aresztowania, czy też odpowiedzialność powinna spoczywać na biegłych, którzy wnieśli o zastosowanie obserwacji psychiatrycznej. Zważyć należy, iż dochodzenie odszkodowania przez oskarżonego od biegłych psychiatrów rodziłoby potrzebę przepro-

wadzenia postępowania dowodowego nakierowanego na udzielenie odpowiedzi, czy biegły miał podstawy do złożenia wniosku o umieszczenie oskarżonego na obserwacji psychiatrycznej. Natomiast odpowiedzialność Skarbu Państwa na zasadzie ryzyka powodowałaby, że oskarżony nie musiałby wykazywać winy funkcjonariusza, który wydał orzeczenie powodujące szkodę¹⁵. W tej sytuacji korzystniejsze dla oskarżonego wydaje się, więc umożliwienie mu dochodzenia odszkodowania od Skarbu Państwa, a nie od samych biegłych, którzy skierowali go na obserwację psychiatryczną. Natomiast w razie naprawienia szkody oraz zadośćuczynienia za krzywdę, Skarb Państwa miałby roszczenie zwrotne do biegłych, którzy swoim bezprawnym działaniem spowodowali niesłuszne umieszczenie w zamkniętym zakładzie na obserwacji¹⁶.

Należałoby również wskazać moment, kiedy aktywizowałyby się uprawnienia oskarżonego do dochodzenia odszkodowania. Wydaje się, iż właściwym momentem do dochodzenia roszczeń jest uprawomocnienie się wyroku uniewinniającego, ponieważ jeżeli w sprawie zapadłby wyrok skazujący, wówczas istniałaby możliwość zaliczenia na poczet orzeczonej kary okres rzeczywistego pozbawienia wolności w sprawie, zgodnie z art. 63 § 1 k.k. Mimo iż instytucja z art. 203 k.p.k. jest środkiem dowodowym, jednakże ściśle związanym z pozbawieniem wolności, dlatego należałoby okres przebywania w zamkniętym zakładzie psychiatrycznym zaliczyć na poczet orzeczonej kary. Natomiast wyrok uniewinniający powinien być samoistną podstawą do dochodzenia przez oskarżonego odszkodowania za umieszczenie go w zakładzie psychiatrycznym, ponieważ jak już wcześniej wspomniano, jest to środek dowodowy związany z pozbawieniem wolności, a więc równie dolegliwy jak tymczasowe aresztowanie, za które można dochodzić odszkodowania w razie uniewinnienia, o czym stanowi art. 552 k.p.k. Należałoby jednak zastanowić się nad wprowadzeniem jednocześnie regulacji, która podobnie jak jest to przy dochodzeniu odszkodowania za tymczasowe aresztowanie (art. 553 § 1 k.p.k.), wykluczałaby możliwość uzyskania roszczenia o odszkodowanie lub zadośćuczynienie w przypadku, gdy

¹⁵ Por. K. Cesarz, *Szkody wynikłe z uniemożliwienia poszkodowanemu pracy zarobkowej na skutek niesłusznego pozbawienia wolności*, PS 2002/2/44.

¹⁶ Por. regulację dotyczącą dochodzenia odszkodowania za niesłuszne skazanie, tymczasowe aresztowanie lub zatrzymanie zawartą w art. 557 § 1 k.p.k.

oskarżony sam przyczynił się do umieszczenia go na obserwacji psychiatrycznej, ponieważ np. nie chciał podczas badania ambulatoryjnego współpracować z biegłym. Natomiast wydaje się, iż nie powinno być przeszkodą do dochodzenia odszkodowania przez oskarżonego za niesłuszne umieszczenie na obserwacji psychiatrycznej uznanie, iż był on osobą niepoczytalną w chwili popełnienia czynu lub jego poczytalność była wówczas ograniczona w stopniu znacznym. Rozważamy tu bowiem kwestię słuszności samego umieszczenia na obserwacji psychiatrycznej, nie biorąc pod uwagę jej wyników. Skoro biegły mógł stwierdzić już na etapie badania ambulatoryjnego, jaki jest stan zdrowia psychicznego oskarżonego, to nie zachodziły przesłanki do jego umieszczenia w zamkniętym zakładzie psychiatrycznym.

Konsekwencją zasady domniemania niewinności powinno być również zapewnienie oskarżonemu gwarancji ponownego przyjęcia do pracy, utraconej w wyniku umieszczenia go w zamkniętym zakładzie psychiatrycznym na obserwacji. Osoba, wobec której nie została obalona zasada domniemania niewinności, nie może ponosić ujemnych skutków postępowania karnego, ponieważ byłoby to sprzeczne z dyrektywami zasady domniemania niewinności. Obecnie w kodeksie pracy znajduje się uregulowanie dotyczące pozbawienia wolności, związanego z toczącym się postępowaniem karnym i jego wpływu na stosunek pracy. Mianowicie, art. 66 § 1 i 2 k.p. stanowi, że w przypadku stosowania wobec pracownika tymczasowego aresztowania dłużej niż trzy miesiące, stosunek pracy wygasa. Jednak w przypadku, jeżeli postępowanie karne zostało umorzone lub gdy zapadł wyrok uniewinniający, a pracownik zgłosił swój powrót do pracy w ciągu 7 dni od uprawomocnienia się orzeczenia, pracodawca zobowiązany jest przyjąć go z powrotem¹⁷. Natomiast w przypadku umieszczenia w zakładzie leczniczym na obserwacji psychiatrycznej, pracownik również jest zagrożony utratą pracy, ponieważ zgodnie z art. 53 § 1 pkt 2 k.p. pracodawca może rozwiązać umowę o pracę bez wypowiedzenia, w razie trwającej dłużej niż miesiąc usprawiedliwionej nieobecności pracownika w pracy z innych przyczyn aniżeli choroba. Na brak regulacji związanej z możliwością przywrócenia do pracy, utraconej wskutek umieszczenia w zamkniętym zakładzie psychiatrycznym na obserwacji, po wyroku uniewinniającym, zwrócił uwagę również TK

¹⁷ Zob. Uchwała SN z dnia 19.12.1980 r., I PZP 42/80, OSNC 1981/6/99.

w uzasadnieniu orzeczenia z dnia 10.07.2007 r. Wprowadzenie, zatem przepisu dającego podstawę pracownikowi do powrotu do pracy, po wyroku uniewinniającym, jeżeli utracił ją na skutek przebywania w zakładzie leczniczym na obserwacji, wydaje się niezbędne w świetle zasady domniemania niewinności. Taka regulacja byłaby zgodna z dyrektywą płynącą z zasady domniemania niewinności, dotyczącą stosowania tylko takich instytucji, które są niezbędne dla prawidłowego przebiegu procesu karnego i zakazem traktowania oskarżonego jak osobę winną oraz wprowadziłaby gwarancję, że mimo ograniczenia podstawowych praw konstytucyjnych podczas umieszczenia oskarżonego na obserwacji psychiatrycznej, w razie uniewinnienia nie będzie on ponosił ujemnych konsekwencji postępowania karnego.

W tym miejscu należałoby również poruszyć kwestię dotyczącą możliwości wprowadzenia regulacji, która nakładałaby na biegłych psychiatrów obowiązek posiadania, co najmniej drugiej specjalizacji w swojej dziedzinie. Nie jest to bez znaczenia dla zapewnienia odpowiednich gwarancji przestrzegania zasady domniemania niewinności, ponieważ szybkie, sprawne i rzetelne przeprowadzanie opinii przez doświadczonych biegłych wpływa na całe postępowanie karne, w tym na trafność wydawanych opinii. Słabym punktem instytucji dającej możliwość umieszczenia oskarżonego w zamkniętym zakładzie psychiatrycznym jest przede wszystkim brak dobrze wykwalifikowanej kadry biegłych¹⁸ oraz słaba znajomość przez sędziów tematu związanego z psychiatrią¹⁹. Poważne wątpliwości budzić może także brak szczegółowych wymagań dotyczących biegłych wydających opinię w trybie art. 202 § 1 k.p.k., który nie precyzuje, jakie kwalifikacje powinni posiadać biegli sądowi²⁰,

¹⁸ Są to spostrzeżenia nie tylko samego autora, będącego praktykującym prawnikiem w sądzie, ale również zwrócono uwagę na ten problem na Konferencji Helsińskiej Fundacji Praw Człowieka...

¹⁹ Na potrzebę szkolenia sędziów i prokuratorów zwróciła uwagę m.in. E. Habzda-Siwiek, *Diagnoza stanu psychicznego sprawcy a rozstrzygnięcia w procesie karnym*, Zakamycze 2002, s. 217–218.

²⁰ Jak słusznie zauważyli K. Cioch i P. Mierzejewski, biegły powinien legitymować się wysokim wykształceniem zawodowym w danej dziedzinie, odpowiednią specjalizacją (co najmniej pierwszy stopień), znaczną praktyką, posiadaniem minimum wiedzy prawniczej i orientacją w procedurach sądowych (K. Cioch, P. Mierzejewski, *Opinia biegłych psychiatrów w procesie karnym w świetle kodeksu postępowania karnego*, WPP 1999/3–4/65).

ani metod kontroli nad nimi. Natomiast, często do konkretnej sprawy są powoływani biegli *ad hoc*²¹. Należałoby więc zastanowić się nad możliwością wprowadzenia regulacji dotyczącej możliwości dokonywania opinii psychiatrycznej przez lekarzy psychiatrów wpisanych na listę biegłych. Również godna rozważenia jest możliwość stworzenia w Polsce specjalizacji lekarskiej w zakresie psychiatrii sądowej²², w której w ramach nauczania przyszły biegły byłby zapoznawany z wybranymi przepisami prawa dotyczącymi biegłych oraz ich pracy (tj. sporządzania opinii), aby dokładnie wiedział, jak tworzyć swoje opinie, aby miały one większy walor prawny. W końcu opinie psychiatryczne są środkiem dowodowym, który rzutuje na cały proces karny i jego zakończenie. Dodatkowo należałoby zastanowić się nad wprowadzeniem wymogu posiadania przez biegłych wydających opinię psychiatryczną, co najmniej drugiego stopnia specjalizacji²³. Nie jest zapewne także żadnym *novum* fakt, iż brak jest jakichkolwiek szkoleń dla sędziów z zakresu podstaw psychiatrii, co w rezultacie także rzutuje na tok postępowania karnego. Sędzia nie ma możliwości podjęcia dyskusji z biegłym zgłaszającym konieczność umieszczenia oskarżonego w zakładzie leczniczym, ponieważ nie posiada dostatecznej wiedzy w tym zakresie. Dlatego należałoby zastanowić się nad wprowadzeniem obowiązkowych szkoleń dla sędziów w zakresie podstaw psychiatrii sądowej, aby mieli większą możliwość weryfikacji wniosków złożonych w trybie art. 203 k.p.k. Nie powinno się, bowiem dopuszczać do sytuacji, w której bezpodstawnie umieszczono oskarżonego na obserwacji psychiatrycznej, co byłoby sprzeczne z zasadą domniemania niewinności.

Na koniec należałoby poruszyć kwestię dotyczącą standardów wykonywania obserwacji psychiatrycznych w zakładzie leczniczym. Oskarżony bowiem, którego skierowano na obserwację psychiatryczną, często przebywa na jednym oddziale i w jednym pokoju razem z osoba-

²¹ Możliwość powołania biegłego *ad hoc* umożliwia przepis art. 195 k.p.k., a wymagania, co do tak powołanej osoby w charakterze biegłego, są określone w orzecznictwie: wyr. SN, V KR 371/73, OSNKW 1974/6/117; wyr. SN z dnia 19.09.1988 r., I KR 279/88, OSNKW 1988/11-12/80, wyr. SN, II KR 220/82, niepublikowany.

²² Zob. A. Bodnar, M. Olczyk, *Czy obserwacja jest zawsze konieczna?*, „Rzeczpospolita” – Prawo co dnia, z dnia 22.08.2006 r., nr 195.

²³ Na tę kwestię zwrócił też uwagę TK w wyroku z dnia 10.07.2007 r., SK 50/06, OTK-A 2007/7/75.

mi, wobec których stwierdzona została już choroba psychiczna²⁴. Jeżeli w świetle zasady domniemania niewinności osoba, wobec której dopiero toczy się postępowanie karne, jest uważana za osobę niewinną, zatem nie może być ona traktowana gorzej niż osoby skazane i musi podlegać szczególnej ochronie przy zastosowaniu jakichkolwiek instytucji ograniczających jej wolności konstytucyjne. W sytuacji, kiedy oskarżony zostaje umieszczony na obserwacji psychiatrycznej, nie ma jednocześnie zapewnionych należytych warunków podczas przebywania w zakładzie leczniczym. Dla porównania, jeżeli zajrzemy do rozdziału X, oddziału 3 k.k.w. zauważymy, że w stosunku do osób skazanych na pozbawienie wolności zastosowanie ma wiele przepisów dotyczących umieszczenia ich w odpowiednich zakładach karnych. Ustawodawca szczegółowo opisał, jacy więźniowie mogą być razem umieszczeni w celach i jak należy indywidualizować wykonywanie kar, na które zostali skazani. Poruszenie powyższej kwestii w tym miejscu nie jest przypadkowe, ponieważ osoba umieszczona na obserwacji psychiatrycznej również jest pozbawiona wolności, a nie podlega przepisom, które tak szczegółowo opisywałyby sposób przeprowadzenia obserwacji i brak jest również regulacji dotyczących jej traktowania oraz obowiązku izolowania jej od osób chorych. Wobec faktu, iż bezsporny jest negatywny wpływ osób psychicznie chorych na osoby zdrowe psychicznie, jeżeli są one zmuszone wbrew własnej woli do wspólnego przebywania²⁵, należałoby postulować wprowadzenie regulacji na wzór tych zawartych w rozdziale X, oddziale 3 k.k.w. Brak ww. norm może nie sprzyjać przekonaniu osoby oskarżonej, iż jest ona traktowana jak osoba niewinna, ponieważ nie ma zapewnionych gwarancji bezpiecznej obserwacji, kiedy przebywa wśród osób chorych.

Reasumując należy stwierdzić, że podjęcie rozważań na temat możliwości wprowadzenia zmian w instytucji z art. 203 k.p.k. jest niezwykle aktualne. Wobec faktu, iż umieszczenie w zakładzie leczniczym na obserwacji psychiatrycznej jest równie dotkliwe jak tymczasowe aresztowanie należałoby, w przypadku skierowania na obserwację psychiatryczną, w podobny sposób uregulować możliwość dochodzenia przez oskarżo-

²⁴ Kwestia ta została poruszona również przez J. Pobocha na Konferencji Helsińskiej, patrz: Materiały Konferencji Helsińskiej Fundacji Praw Człowieka...

²⁵ A. Rzepiński, Materiały Konferencji Helsińskiej Fundacji Praw Człowieka...

nego odszkodowania, po wydaniu prawomocnego wyroku uniewinniającego oraz odpowiedniego uregulowania przesłanek umożliwiających umieszczenie go w zakładzie leczniczym. Zasada domniemania niewinności jest naczelną zasadą procesu karnego i dlatego nie powinno być możliwości jej ograniczania bez jednoczesnego zapewnienia gwarancji odszkodowawczych. Również brak regulacji dotyczącej obowiązku ponownego przyjęcia do pracy po wyroku uniewinniającym może wydawać się niczym nieuzasadnione, tak jak i brak określenia terminu, w jakim należy rozpatrzyć zażalenie oskarżonego na zastosowanie omawianej instytucji. Natomiast w świetle sprawnego funkcjonowania instytucji z art. 203 k.p.k. należałoby dostrzec potrzebę utworzenia nowej gałęzi w psychiatrii, tj. psychiatrię sądową.

Obserwacja psychiatryczna powinna być zatem przeprowadzona w sposób jak najmniej dolegliwy dla oskarżonego oraz powinny zostać jasno uregulowane przesłanki jej stosowania, które nie będą dopuszczać do pozbawienia wolności związanego z umieszczeniem na obserwacji psychiatrycznej osób zdrowych, a jeżeli stanie się konieczne przeprowadzenie środka dowodowego z art. 203 k.p.k., to powinny być zapewnione jednocześnie gwarancje odszkodowawcze na podstawie przepisów k.p.k. oraz właściwe warunki przeprowadzania obserwacji psychiatrycznej.